Vékony Andor

Gondolatok a hazai büntetés-végrehajtás tevékenységéről az uniós normák és gyakorlati megoldások tükrében

Vékony Andor cikke a büntetés-végrehajtás három területével – a személyzettel, az intézményrendszerrel és a fogvatartottak egészségügyi ellátásával – foglalkozik oly módon, hogy a hazai helyzetet hasonlítja össze az uniós normákkal és gyakorlattal. A szerző elsősorban az Európai Börtönszabályok 1987-es változatának szövegére támaszkodva fejti ki gondolatait a magyar büntetés-végrehajtás általa vélt elmaradásairól. Olyan, részben nyitott – már emiatt is izgalmas – szakmai kérdéseket érint, mint a személyi állomány képzése és továbbképzése, az első bűntényesek elhelyezése, a nyitott börtönök létrehozása, a családi beszélők kialakítása, a fogvatartottak gyógyszerellátása, illetve HIV-szűrése. Vékony Andor eredetileg nem vitaindítónak szánta írását, a szerkesztőség kérésére azonban örömmel hozzájárult, hogy dolgozatát annak tekintsük. Várjuk tehát hozzászólásaikat, véleményüket a cikkben felvetett problémákról. [A szerk.]

Bevezetés

Az Európai Közösség az első igazán olyan nemzetek feletti szerveződés, amely – amellett, hogy nemzetközi szervezet – egy új (nemzetközi) jogrendszer kialakítását is megvalósítja. Az Európai Közösség joga jelentősen áthatja, és részben átfedi a tagállamok belső jogrendszereit, azokkal egy sajátos szerkezetet képez. Ezt a szerkezetet

a) a közösségi jogforrások:
   - elsődleges jogforrás: a Közösség alapító szerződései, azok módosításai, az ezekre épülő egyéb szerződések
   - másodlagos jogforrás: rendeletek, irányelvek, határozatok

b) az Európai Bíróság esetjogi módszerrel kialakított elvei:
   - közvetlen hatály
   - közvetlen alkalmazhatóság
   - értelmezési kötelezettség
   - kölcsönös elismerés

c) valamint nemzeti jogszabályok és alkalmazások alkotják.

Ehhez a szerkezethez kapcsolódóan hazai jogalkotásunk, jogalkalmazásunk során a jövőben számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy az egymással érintkező jogrendszerek viszonylatában a közösségi jognak primátusa, azaz elsődlegessége van a tagállamok

nemzeti jogrendszerével szemben, továbbá, hogy a Közösség és a tagállamok kizárólagos és párhuzamos jogalkotási jogosítványai egymás mellett léteznek, és a terjedelmük is változik.

Hazai büntetés-végrehajtási jogunk alapjaiban tartalmazza a Közösség jogforrásaiban meghatározott büntetés-végrehajtási elveket. Különösen igaz ez az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának 1987-ben kiadott R (87) 3. számú ajánlására, amely az Európai Börtönszabályokat teszi közzé.

Az 1979. évi 11. számú törvényerejű rendelet 1993-ban történő módosítása egy olyan – szövegében, tartalmában ugyan eklektikus – jogszabályt eredményezett, amely az Európai Börtönszabályokat már átemelte a hazai jogszabályok közé. (Ha tételesen végigmennénk az R (87) 3. sz. Európa tanácsi ajánlás egyes pontjain, hazai megfelelőit is megtalálnánk valamelyik, a magyar büntetés-végrehajtás tevékenységét szabályozó jogszabályban.)

Az Európai Börtönszabályokon túl más Európa tanácsi határozatok, ajánlások is foglalkoznak a büntetés-végrehajtási rendszerekkel szembeni követelményekkel, szinte a büntetés-végrehajtási tevékenység minden elemére található pontosan megfogalmazott, jól adaptálható ajánlás vagy határozat.

Napjainkhoz időben már közelebbi az Európai Parlament 1998. december 17-én hozott határozata, amely az Európai Unión belüli fogvatartási körülményekről szól. A határozatban a Parlament felszólította a tagállamokat, hogy teljes mértékben alkalmazzák az Európai Börtönszabályokat, illetve az Európai Tanács egyéb ajánlásait, határozatait, továbbá, hogy pontosan kövessék a kínzás és embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód megelőzésére alakult Európai Bizottság (CPT) ajánlásait.

Az Európai Parlament kezdeményezte, hogy a tagállamok törvényi szinten szabályozzák a szabadságvesztés, illetve az előzetes letartóztatás végrehajtását.

Követelményként írták elő azt, hogy a fogvatartottaknak hasonló színvonalú egészségügyi, orvosi ellátást kell nyújtani, mint az országok többi lakosának. Előírták azt is, hogy minden egyes fogvatartott egészségi állapotát a büntetés-végrehajtási intézetben való felvételkor mérjék fel.

A határozatban a Parlament nyomatékosan követelte a tagállamoktól, hogy a fogvatartottak családi kapcsolatait tartsák szem előtt. Előírták, hogy a büntetés-végrehajtási intézetekben ellenőrzés nélküli, hosszabb időtartamú családi látogatást biztosító külön helyiségek kerüljenek kialakításra. Szerepel a határozatban az is, hogy amennyiben házastársakat ítélnek szabadságvesztésre, őket egy zárkában, lakóhelyiségben – más zárkatársak nélkül – kell elhelyezni.

A határozatban az Európai Parlament felhívta a tagországokat, hogy „ne tétlenkedjenek" a félig, vagy teljesen nyitott büntetés-végrehajtási intézetek létesítése, működtetése terén. A Parlament határozatában külön részként szerepel az a felszólítás, hogy az Európai Unió tagállamainak kormányai konkrét intézkedésekkel támogassák a büntetésüket kitöltő személyek újbóli munkába állását.

Ezzel a bevezetővel arra szeretném ráirányítani a figyelmet, hogy az Európai Börtönszabályok teljes körű alkalmazása még az EK régi tagállamaiban sem általános gya-

korlat, hiszen ha az lenne, indokolatlan lett volna az Európai Parlament 1998-as kemény hangvételű határozata az Európai Börtönszabályok alkalmazásáról.

A másik, amire felhívnám a figyelmet, hogy az ajánlások, határozatok a magyar börtönszemélyzet előtt ismertek, a büntetés-végrehajtás szakmai képzése során több szinten is oktatásra kerülnek – megfelelve ezzel az Európai Börtönszabályok 55. pontjának 4. bekezdésében megfogalmazott elveknek. *(„Minden alkalmazott képzése terjedjen ki az Európai Börtönszabályok és az Emberi Jogok Európai Konvenciója követelményeire és érvényesítésére.")*

A továbbiakban a büntetés-végrehajtást érintő hatalmas mennyiségű európai ajánlás és határozat halmazának három kisebb, de nagy jelentőséggel bíró szeletét szándékozom kiemelni, azokat, amelyek a személyzettel, az intézményrendszerrel foglalkoznak, illetve az egészségügyi ellátást érintik.

A személyzet mint a büntetés-végrehajtás alapja

Egy börtön milyenségét, arculatát az építészeti adottságok, az ott elhelyezett elítéltpopuláció összetétele mellett – a jogszabályok által meghatározott követelmények szerint – a börtönt működtető személyzet határozza meg.

A börtönt a személyzet működteti, és hajtja végre a kezelési programokat, foglalkozik – jól vagy rosszul – az ott elhelyezett fogvatartottakkal. A börtön személyzet nélkül csak hasznavehetetlen, állami ingatlanként nyilvántartott, helyrajzi számmal rendelkező épületek tömege. A börtön jól képzett, szakmájának csínját-bínját ismerő, fegyelmet tartani tudó, a fogvatartottak jogait és saját lehetőségeit ismerő személyzet nélkül csak emberraktár.

A személyzet szakmai tudása, követelménytámasztása az, amely az ismert magyar börtönviszonyok között is (140–160%-os zsúfoltság) lehetővé teszi, hogy a törvényi, kezelési célok megvalósuljanak, és a fogvatartottak személyisége a lehető legminimálisabban sérüljön a bent tartózkodás ideje alatt. Ez a személyzet teszi lehetővé, hogy a magyar jogrendszerbe átültetett Európai Börtönszabályok lényeges elemei a gyakorlati munka során is megvalósuljanak.

A személyi állomány különleges szerepének ismeretében feltehetjük a kérdést, az Európai Börtönszabályok személyzetre vonatkozó pontjai közül mi az, ami megvalósult, s mi az, ami még várat magára, de fontos lenne.

A bevezetésben már idézet 55. pontot is magába foglalva az Európai Börtönszabályok III. részének 51-63. pontjai foglalkoznak a börtönök személyzetével – mint a kezelés megvalósításának és a rezsimek működtetésének letéteményeseivel. Meglátásom szerint az Európai Börtönszabályok 51., 53., 55.3., 55.4., 56-61. pontjai már beépültek a mindennapok gyakorlatába, a szabályozás (jogszabályok, utasítások, parancsok) részét képezik. Feladatunk itt annyi, hogy ezt a gyakorlatot tovább folytassuk, és erősítsük.

A jövő szempontjából azonban sokkal lényegesebb a még teljességgel meg nem valósított javaslatok sorsa. A következőkben pontonként tárgyalom és véleményezem az elmaradásokat, illetve megoldásokat is javaslok ott, ahol azt szükségesnek és lehetségesnek tartom.

„52. A börtön személyi állományát képzés, konzultációs eljárások és pozitív vezetési stílus révén folyamatosan ösztönözni kell arra, hogy törekedjen a humánus normákra, a nagyobb hatékonyságra és elkötelezetten viszonyuljon feladataihoz."

„55.1. A felvételkor vagy megfelelő gyakorlati tapasztalatok megszerzése után a tisztviselőknek képzésben kell részt venniük, melynek tárgya általános és speciális kötelességeik, illetve elméleti és gyakorlati vizsgákat kell tenniük, hacsak korábbi szakmai képesítésük ezt fölöslegessé nem teszi."

„55.2. Pályafutása során minden alkalmazottnak fenn kell tartanai, és tökéletesítenie kell tudását, szakmai teljesítőképességét azzal, hogy részt vesz az igazgatóság által megfelelő időközönként szervezett szakmai továbbképző tanfolyamokon."

A fenti – 52., 55.1. és 55.2. – pontokban megfogalmazott elvek, elvárások helyzete felemás a magyar büntetés-végrehajtásban, de vélelmezhetően az, az Unió többi országában is. A képzések, konzultációk rendszere központilag kialakítható, és nyomon követhető. A magyar büntetés-végrehajtás alapképzési rendszere már jelenleg is megfelelő elméleti alapot teremt a különböző szinteken alkalmazott személyzet számára a börtönben folytatott munka elkezdésekor. Az alapképzés tervezett módosítása vélhetően még képzettebb munkakezdőket lesz képes az intézetek számára biztosítani. A képzési rendszer gondja a már munkába állt, kiképzett személyzetnél válik problémássá.

Nincs egységesen kialakított továbbképzési gyakorlat, központilag csak egyes speciális szakterületek képviselőinek minimális létszámban történő továbbképzése van megoldva. Természetesen az intézetek az elvárások és lehetőségeik figyelembe vételével minden évben tervezik, és végrehajtják saját személyi állományuk továbbképzését. Ezeknek a helyi továbbképzéseknek a hatása attól függ, van-e olyan szakembere az intézetnek, aki saját munkája mellett képes továbbadni olyan szakmai ismereteket, amelyek emelik a beosztott állomány tudásának szintjét. A mondatban benne rejlik a jelenlegi rendszer két nagy buktatója. Az egyik a szakmai tudás továbbadása. Valamennyien ismerünk olyan embereket, akik szakmájuk elismert képviselői, de nehézséget okoz számukra tudásuk átadása mások számára. Tanítani, ismereteket átadni külön szakma. Oktatni, kellő szakismeretek nélkül, viszont mit sem ér. (Közismert mondás, hogy aki tudja, csinálja, aki nem tudja, tanítja, és aki tanítani sem tudja, az könyvet ír belőle.) Az intézeteknél a továbbképzésekre hivatalosan nincs külön álláshely biztosítva, s itt jön a másik buktató, hogy azok a kollégák, akik mégis vállalják a továbbképzések megtartását, azt a saját munkájukra fordítható idő rovására teszik. Ez néha azt eredményezi, hogy a továbbképzésekre szánt egyébként is korlátozott idő még tovább csökken. (Korlátozott időről kell beszélnünk, mert a jelenlegi szolgálati időrendben a különböző beosztásokhoz biztosított létszámok, bérkeretek csak minimális idejű továbbképzésre adnak lehetőséget.) A továbbképzésekre fordítható kevés idő nem csak az elméleti képzéseket, hanem a magas szintű munkához elengedhetetlenül szükséges gyakorlati képzéseket is nehezíti. A gyakorlati képzések egy részét különösebb gond nélkül el lehet végezni a szolgálati időn belül adódó "üres időkben", erre többnyire éjszakai szolgálat alkalmával adódik lehetőség, idő. Ilyenkor lehet gyakoroltatni a személyi állománnyal a különböző kényszerítő eszközök szabályos és biztonságos alkalmazását és a fegyveranyag-ismeretet.

Amire nem jut lehetőség a jelenlegi rendszerben a szolgálati idő kereten belül, az a fizikai képességek fejlesztése, az önvédelmi fogások gyakoroltatása, pszichikai tréningek megtartása, krízishelyzetek szituációs elemzése, és a rájuk történő felkészítés. A napi gyakorlati munka során ezekre a nem fejlesztett képességekre is szüksége lenne a fogvatartottakkal foglalkozó állománynak: felügyelőknek, nevelőknek és munkáltatóknak. A képességek, illetve a szakmai ismeretek fejlesztéséhez időre, személyzetre és pénzre van szükség. Mindenképpen indokolt lenne a szolgálati idő-kereten belül biztosítani a gyakorlati képzésekhez szükséges időt. A képzések végrehajtásához önvédelemben jártas sportoktatókra, krízistréninget vezetni tudó pszichológusokra is szükség van. Ezek a beosztások jelenleg nem léteznek. A jövő megoldásainak szempontjából vizsgálat tárgyát képezheti, hogy több intézet együttesen foglalkoztasson sportoktatókat, a személyi állománnyal foglalkozó pszichológusokat.

„54.1 A börtönigazgatóság minden tisztviselő alkalmazásakor vagy későbbi előléptetésekor gondoskodjon a körültekintő kiválasztásról. Különös hangsúlyt kell fektetni feddhetetlenségükre, emberségességükre, szakmai tudásukra és az adott munkára való személyes alkalmasságukra."

Az 54.1. pont ajánlásai már bekerültek a büntetés-végrehajtási szervezetről szóló 1995. évi CVII. törvénybe. A gyakorlati végrehajtás azonban már sántít: a hivatásos állományba kerülőknél megtörténik a személyiség vizsgálata, így azok vélelmezhetően pszichésen alkalmasak a fogvatartottak között végzett munkára. Közalkalmazottainknál azonban erre irányuló előzetes vizsgálat nincs. Egy közalkalmazott munkáltatóról csak felvétele után a napi munka során derül ki, ha nem képes a börtön feszült légkörében dolgozni, vagy ha a fogvatartottakat képtelen humánusan kezelni. Ilyen esetekben a büntetés-végrehajtásnál töltött idő mind a börtön, mind a munkavállaló számára csak elvesztegetett marad. Mindenképpen indokolt lenne ennek megelőzésére a fogvatartottakkal munkakapcsolatba kerülő közalkalmazottak személyiségének vizsgálata is.

„54.2. Az alkalmazottakat általában főállású, hivatásos böntöntisztviselőkké kell kinevezni, és köztisztviselői státuszba kell helyezni, állásuk garanciája csakis a kifogástalan magatartás, a hatékonyság, a testi és lelki egészség, valamint a megfelelő iskolázottság legyen.

A fizetés legyen elegendő ahhoz, hogy vonzza és megtartsa a pályán az alkalmas férfiakat és nőket; a kiegészítő juttatások és szolgálati feltételek – tekintettel a munka nehézségére – legyenek előnyösek."

Az 54.2. pont első bekezdésében megfogalmazott célokat megvalósultnak tekinthetjük. A büntetés-végrehajtási szervezetről szóló 1995. évi CVII. törvény a személyi állomány összetételét és az alkalmazási követelményeket szinte szó szerint így határozza meg. Az ajánláshoz képest eltérést jelent a közalkalmazotti státuszú személyzet – amelyik munkáját kevesebb fizetésért látja el, mint a hivatásosok – megléte Magyarországon. Velük, pontosabban az ő alkalmazásukkal kapcsolatban az is probléma, hogy a felvételt követően a fizikai és egészségügyi követelményeknek való megfelelés időszaki ellenőrzése nagyvonalú, esetenként az ilyen irányú ellenőrzések elmaradnak, illetve csak adminisztrált végrehajtás történik. (Zárójelben jegyzem meg, hogy a fizikai köve-

telmények csak papíron való teljesítése egyrészt morális probléma, másrészt a nem ellenőrzött, így gyaníthatóan alacsonyabb szintű erőnlét potenciális veszélyforrást teremt a fogvatartottak között végzett munka során, és sajnos csökkenti a stressz-tűrő képességet is.)

Az 54.2. pont második bekezdése jelenleg illúzió, pedig megvalósítása mindenképpen szükséges lenne annak érdekében, hogy valóban olyan személyzet dolgozzon börtöneinkben, amely képes megvalósítani az Európai Börtönszabályzatban és más ajánlásokban lefektetett elveket. Ha a magyar büntetés-végrehajtás lépni kíván, akkor a társadalmi megbecsülést is jelző fizetés az, amely elindíthatja a fejlődést.

„62. Ösztönözni kell az elítéltekkel ellentétes nemű személyzet alkalmazását az intézetekben vagy azok egy részlegeiben."

Az elv szép, és saját intézetem példája alapján – ahol férfi elítélteket tartunk fogva, ugyanakkor a személyzet majdnem egyharmada nő – úgy vélem, igyekszünk is ennek megfelelni. A gondot számomra és vélhetőleg valamennyi a büntetés-végrehajtásban dolgozó vezető számára az jelenti, hogy mennyire vagyunk képesek kezelni női kollégáink speciális problémáit, és mennyire lennénk képesek megvédeni őket egy esetleges támadás vagy terrorcselekmény esetén? Itt visszautalnék az 52. ponttal kapcsolatban leírt gondolataimra: nincs ember és idő speciális kríziskezelő tréningek megtartására, nincs ember és idő önvédelmi képzésre. Ilyen feltételek mellett, azt hiszem, komoly kockázatot jelent minden egyes olyan női kollégánk alkalmazása, aki a fogvatartottak között végzi munkáját.

„63.1. Az intézetek személyzetének tilos kényszert alkalmaznia a fogvatartottakkal szemben, kivéve az önvédelem vagy a szökés eseteit, illetve a jogszerű és szabályszerű utasításnak való aktív vagy passzív fizikai ellenállást. A kényszerhez folyamodó személyzet csak a feltétlenül szükséges mértékben alkalmazhat kényszert, és az eseményt azonnal jelenteni kell az intézet igazgatójának."

„63.2. A tisztviselőket kellő speciális technikai kiképzéssel alkalmassá kell tenni az agresszív elítéltek megfékezésére."

„39. A láncok és vaspántok alkalmazása tilos. A kézbilincs, a kényszerzubbony és más testi kényszerítő sohasem alkalmazható büntetés céljából. Ezeket csak az alább rögzített körülmények esetén lehet használni:" – Az itt felsorolt a-b-c) alpontok a szökés megakadályozása, egészségügyi indok, önkárosítás, közveszélyesség eseteiben adnak lehetőséget az alkalmazásra.

Az Európai Börtönszabályok 63.1., 63.2. és 39. pontjaiban megfogalmazott ajánlások ismét élesen vetik fel a személyzet gyakorlati képzésének szükségességét, az önvédelmi ismeretek elsajátítását, a kríziskezelési technikák kialakítását. Jól képzett, ismereteit alkalmazni tudó személyzet képes csak ezeknek az ajánlásoknak megfelelő börtönt üzemeltetni.

Megjegyzem, hogy a kínzás és embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód megelőzésére alakult Európai Bizottság (CPT) Magyarországon tett eddigi látogatásai során minimális volt az olyan fogvatartotti panasz, amely a fenti ajánlások megsértését sérelmezte volna. Hasonló tapasztalatokra utalnak a Magyar Helsinki Bizottság

börtönlátogatásai is. Mondhatnánk persze, hogy egy túlkapás is sok annak a szemszögéből, aki azt elszenvedi. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a kényszerítő eszközök jogtalan alkalmazására tett panaszok mögött legtöbb esetben a személyzet képzetlensége húzódik meg, ilyen panasz többnyire a fiatal, kevés gyakorlati ismerettel rendelkező kollégák ellen merül fel. Ők azok, akik az éles helyzeteket nehezebben élik meg, nincsenek kész válaszaik egy-egy kényes szituációra.

Ezen a helyzeten, hangsúlyozom ismételten, csak egy jól szervezett, gyakorlati ismereteket adó képzési és továbbképzési rendszer segíthet.

Az Európai Börtönszabályok idézett pontjain túl igen élesen vetődik fel a képzés, továbbképzés hatékonysága az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (97) 12. számú ajánlásának megvalósítása során is. A büntetések és szankciók végrehajtásában érintett állománnyal kapcsolatban kiadott R (97) 12. számú ajánlás II. Függeléke etikai kérdéseket fogalmaz meg, de a szöveg elsősorban a szakmára vonatkozó morális gondolatokat tartalmaz, s nem emelkedik az etika filozófiai szintjére.

Álljon itt példaként a 15. pont: *„Az állomány tagjainak tartózkodniuk kell minden olyan magatartástól, amely provokálja a rájuk bízott gyanúsítottakat vagy elítélteket. Ezen túlmenően – konstruktív példát mutató hozzáállásukkal, szavaikkal és tetteikkel – törekedniük kell arra, hogy pozitív magatartást váltsanak ki a gyanúsítottakból és elítéltekből."*

Az itt megfogalmazott elvárás szakmai elvárás. Megvalósítani akkor lehet, ha a körleteken dolgozó kollégák vagy nagy börtöntapasztalattal rendelkeznek, vagy szituációs gyakorlatokkal felkészítettük őket az elítéltek provokációs, a szabályok határait tágítani igyekvő kísérleteire, a körlet napi élete során felvetődő, a személyzet és az elítéltek közötti problémákra, apróbb vagy nagyobb konfliktusokra.

A börtönökre vonatkozó szinte valamennyi ajánlás, határozat megismerése, illetve megvalósítása során eljutunk oda, hogy az európai szintű büntetés-végrehajtás záloga a személyzet hatékony képzése, továbbképzése.

Intézményrendszer

A magyarországi börtönök intézményrendszere minden szakember előtt jól ismert. Vannak több mint száz éves – létesítésükkor még korszerű – börtöneink, vannak a szocializmusban felépített szovjet mintát követő, börtönnek nevezett „táboraink", s van néhány új és felújított börtönünk, börtönépületünk, amely már elfogadható működési körülményeket teremt. Ezzel az eklektikus intézet- és épületrendszerrel vélhetőleg még nagyon sokáig együtt fogunk élni. Ebben a környezetben kell megoldani a személyi állománynak a fogvatartottak emberhez méltó elhelyezését, kezelését, munkáltatását és oktatását. Ebben a környezetben kerülnek elhelyezésre az első bűntényes fogvatartottak, a többszörös visszaeső bűnelkövetők és az elzárásra beutaltak is.

Talán az intézményrendszerünk a legjobb példája annak, hogy milyen kényszerpályán van büntetés-végrehajtásunk. Börtöneink túlzsúfoltsága, a börtönépítés elhanyagolása odavezetett, hogy az osztályozási, elkülönítési elvárásoknak nem tudunk megfelelő módon eleget tenni, nincs lehetőségünk a bűnelkövetők lakóhelyükhöz közel történő

elhelyezésére, a nagy létszámú zárkák megszüntetésére, az éjszakai egyszemélyes elhelyezés megvalósítására. A nehézségek és problémák ellenére azért jó néhány területen természetesen itt is megfelelünk az uniós normáknak és elvárásoknak.

Fenti általános állításomat pontosítandó, nézzünk néhány példát az Európai Börtönszabályok pontjaihoz kapcsolódva.

„11.1. A fogvatartottak különféle intézetekbe vagy rezsimekbe történő elosztása során figyelembe kell venni törvényességi és jogi helyzetüket (előzetesen letartóztatott vagy elítélt, első elkövető vagy visszaeső bűnöző, rövid vagy hosszú ítéleti idő), a kezelésükkel összefüggő különleges követelményeket, gyógykezelési szükségleteiket, nemüket és korukat."

„12. A fogvatartottak osztályozásának, illetve újraosztályozásának céljai a következők:

a) el kell különíteni a többiektől azokat, akiknek bűnöző múltja vagy személyisége miatt ez előnyös, vagy akik káros hatást gyakorolnak másokra;

b) elő kell segíteni a fogvatartottak olyan elhelyezését, amely megkönnyíti kezelésüket és társadalmi visszailleszkedésüket, számításba véve az intézmények működtetési és biztonsági követelményeit."

A magyar büntetés-végrehajtás intézményrendszerében a fokozatok (fegyház, börtön, fogház) szerinti elkülönítés működik, megvalósul a nők és férfiak, fiatalkorúak és felnőtt korúak, betegek, előzetesen letartóztatottak elkülönítése. Működő rendszernek tekinthetjük a különböző ítéleti időtartamok szerinti elkülönítést is.

Gondot jelent azonban, hogy a jelenlegi szabályozás és rendszer, csak hosszabb idő után teszi lehetővé azoknak az elkülönítését, akik „bűnöző karrierjük" vagy személyiségük folytán – a többiek rovására – hasznot húznak helyzetükből.

Ezek az ítéletet végrehajtó börtön és annak személyzete szempontjából lényeges információk többnyire csak hosszabb bent töltött idő elteltével kerülnek felszínre, a nevelői foglalkozások, a kapcsolattartás ellenőrzése és a zárkatársak jelzései (panaszai) alapján.

A jelenlegi jogi szabályozás nem teszi lehetővé, hogy az elítélt személyiségének vizsgálatát – ha ő nem akarja – elvégezzük. Ez a megkötés az elhelyezés kezelés szempontjából lényeges információk megismerésének idejét nyújtja meg, időnként a problémás személyiség már valóban komoly nehézségeket okozva bukkan fel a személyzet látókörében. Ebből adódik, hogy elkülönítése, kiemelése és az elítélttársak megvédése néha késik, vagy elkésik.

Az intézetek működési rendjének, biztonságának fenntartása érdekében szükséges lenne valamennyi elítélt előzetes pszichológiai vizsgálatának elvégzése. A vizsgálatok elvégzésére két lehetőséget látok: az egyik – a szakmai körökben már régebben kezdeményezett – központi elosztó intézet kialakítása, a másik az intézetek felkészítő részlegein eltöltött idő meghosszabbítása. Természetesen meg kell teremteni a vizsgálat jogi alapját a jogszabályok szükséges módosításával, és ezt követően ki kell alakítani tematikáját és módszereit. Meglátásom szerint az intézetek és az ott elhelyezett fogvatartottak biztonsága fontosabb, mint a személyiségi jogok mások kárára történő eltúlzott védelme. A fogvatartott személyiségi jogai nem sérülnek a pszichológiai tesztek elkészítése során, hiszen az eredmények, az így keletkező különleges adatok biztonságos védelme megoldott és ellenőrizhető.

A vizsgálat tematikája és módszere részletekben már ma is létezik, a börtönökben dolgozó pszichológusok vizsgálataikhoz számtalan tesztet, kérdőívet adaptáltak a speciális börtönkörülményekre, illetve az itt elhelyezettek személyekre. Az ország büntetés-végrehajtási intézeteiben dolgozó pszichológusok szakmai tudását, tapasztalatát csak összegezni kell, és egy komoly következtetésekre alkalmas módszer kerülhetne kidolgozásra, kiadásra a bekerülő bűnelkövetők személyiségvizsgálatához.

Megjegyzem, hogy a javasolt vizsgálat nem ellentétes az Európai Börtönszabályokkal, hiszen annak 68. pontjában is megfogalmazást nyert, hogy: *„A befogadást és a kellően hosszú ítéleti idővel rendelkező elítéltek személyiségvizsgálatát követően a lehető legrövidebb időn belül ki kell dolgozni a kezelés megfelelő intézetben végrehajtandó programját az egyéni szükségletekről, a képességekről és a közelállókhoz fűződő viszonyról alkotott ismeretek alapján."*

Az ajánlás szövegének megfogalmazása az általam fentebb írtakat erősíti: a börtön egy olyan speciális hely, ahol a biztonság, illetve a kezelés hatékonysága érdekében a lehető legtöbbet kell tudnunk a bent tartózkodó bűnelkövetőkről.

Szintén várat még magára az első bűntényesek elkülönítése a visszaeső bűnelkövetőktől. Ismert, hogy számtalan esetben követ el a volt első bűntényes újabb bűncselekményeket szabadulása után a börtönben megismert új ismerősével, ismerőseivel.

Zsúfolt elhelyezési körülményeink között egy adott börtönön belül fizikai képtelenség külön körletrészeken elhelyezni az első bűntényeseket, és a napi munkáltatás, oktatás során elkülöníteni őket a visszaeső bűnelkövetőktől. Tovább nehezíti az elkülönítési lehetőségeket, hogy az első bűntényesek sem egyformák, többüknek újabb büntető ügyei vannak, illetve korábbi (családi) környezetük sodorta őket a bűncselekmény elkövetéséig. Nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy a börtönbe kerülő első bűntényes bűnözőként tervezi további életét is. A személyiség és a korábbi környezet vizsgálatára fentebb már tettem javaslatot, a befogadáskor lezajló foglalkozások, vizsgálatok bővítése csökkentheti az elosztásnak, elkülönítésnek általam ismertetett kockázatát.

A magyar büntetőjogban a szabadságvesztés végrehajtási fokozatát a bíróság határozza meg a jogszabályok által meghatározott korlátok között. A bíróság dönt arról, hogy a bűnelkövető a cselekmény súlyától, az elkövetési körülményektől függően fegyház, börtön vagy esetleg fogház fokozatban tölti el a kiszabott szabadságvesztés éveit.

Ilyen körülmények között a magyar büntetés-végrehajtás nincs könnyű helyzetben az első bűntényesek elkülönítése terén. Nincs külön első bűntényes fegyházunk, börtönünk vagy fogházunk. Amire a büntetés-végrehajtásnak lehetősége adódhat (s itt kapcsolódhatunk – a félig vagy teljesen nyitott börtönök létesítésre vonatkozó ajánlás kapcsán – az Európai Parlament 1998. december 18-i határozatához), az a fogházban és börtönben végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt első bűntényesek elhelyezésére létesítendő intézetek kialakítása.

Hazai gyakorlatunkban a mezőgazdasági intézetekben és a volt Martonvásári Büntetés-végrehajtási Intézetben már halmozódott fel annyi tapasztalat, amely alapot adhat egy nyitott börtön kialakításhoz.

A nyitott, vagy félig nyitott börtönökben kerülhetnének elhelyezésre azok az első bűntényesek, akik várhatólag nem válnak visszaeső bűnelkövetővé szabadulásukat kö-

vetően, ide kerülhetnének a szabadulásukat megelőzően a hosszabb időre ítéltek, hogy viszszailleszkedésük a társadalomba minél kisebb zökkenővel valósuljon meg. A nyitott börtönök létesítése, üzemeltetése az olcsóbb, minimális biztonságtechnika révén kevesebb pénzbe kerülne, mint a mai rendszerünk, ahol a legveszélyesebb fogvatartottakhoz igyekszünk felfejleszteni az intézetek biztonságtechnikáját, a személyzet létszámát. Mai rendszerünkben az ittas járművezetőt, a biztosítási csalót ugyanott és többnyire ugyanúgy őrizzük, mint az emberölés minősített eseteit, vagy rablást elkövető fogvatartottat.

A nyitott börtönök létesítésének feltételei adottak. Több intézet rendelkezik olyan körlet- épülettel, amely a korszerű biztonsági követelményeknek nem felel meg, de ideális egy nyitott börtönhöz.

A lőfegyver-használat lehetőségének várható szűkítése a büntetés-végrehajtásban az őrzés során a biztonságtechnika és az őrkutyák szerepét a jövőben felértékeli. A technikai és járőrkutyákkal megoldott őrzés kiépítése és továbbfejlesztése igen drága dolog. Az erre fordítható pénz nem lett több. Indokolt az őrzésre fordítható források koncentrálása, ez pedig azt is jelenti, hogy olyan intézeteket, intézetrészeket is kell létesíteni, ahol nem költünk az őrzésre. Ezek az intézetek, intézetrészek feleltethetők meg az uniós elvárásokban megfogalmazott nyitott, félig nyitott intézeteknek. Elkülönítési módszereink finomításával itt helyezhetnénk el az első büntényes elítélteket.

A nyitott intézeteknél felmerül egy olyan veszély, amelyet eddig a büntetés-végrehajtás személyi állománya elfogadható szinten tartott. Ez veszély: a szökés. A szökést a jelenlegi büntetőjog bűncselekménynek minősíti, és kedvenc témája a sajtónak is. Szökés esetén a büntetés-végrehajtáson belül minden esetben vizsgálat tárgya a személyzet felelősségének megállapítása, ami ilyen jogi és társadalmi háttér esetén nem is meglepő. A nyitott intézetek rendszere a szökésnek mint büntetendő cselekménynek a megszüntetését veti fel. A jogalkotóknak, ha ezen a területen közelíteni szándékozunk az uniós elvárásokhoz, ezt előbb vagy utóbb „meg kell lépniük".

Itt szeretnék emlékeztetni a volt Martonvásári Büntetés-végrehajtási Intézet tapasztalatára, ahol a szigorított javító-nevelő munkára ítéltek 2-3%-a is jogtalanul távol volt egy-egy eltávozás, vagy fizetésnap után.

A nem őrzött intézetek rendszere az eddigieknél jobban számít a fogvatartott önkéntes jogkövetésére. Megfelelő kiválasztást követően a martonvásári intézet említett százalékaitól vélhetően messze elmaradó szökésről adhatnánk számot egy ilyen rendszer működtetésénél.

Az intézményrendszer kapcsán még egy kérdésről kívánok szólni, amely részben már kezelési kérdéseket is érint, ez a bevezetőben már említett ellenőrzés nélküli, hosszabb időtartamú családi látogatást biztosító külön helyiségek létesítése.

Az ellenőrzés nélküli látogató helyiségek elsősorban a fogvatartottak nemi identitástudatának fenntartását szolgálhatják, a normális szexuális élethez a rendelkezésre álló idő és alkalom elégtelen. A helyiségek létesítése költségigényes, a létező intézményeinkhez nehezen illeszthető, bár szükségességük nem tagadható, de személyiségformáló szerepük erősen vitatható. Célszerűbbnek látszik az intézeten kívüli látogató fogadás le-

hetőségét bővíteni. Ennek biztonsági kockázatai kisebbek, és nem terheli az intézetek költségvetését.

Az ellenőrzés nélküli látogató-fogadó helyiséget igénylő fogvatartottak köre így szűkebb lenne, elsősorban a hosszabb idejű szabadságvesztésre ítéltek, a súlyosabb bűncselekményeket elkövetők, az intézetek elhagyásában korlátozottak élhetnének vele. A probléma helyes értékelése érdekében ugyanakkor célszerű megjegyezni, hogy a hosszabb ítéletidővel rendelkezők esetében bomlik fel leggyorsabban a kapcsolat a hozzátartozókkal, így gyakran azoknál, akiknél a legnagyobb szükség lenne erre a látogatási formára, nincs, aki a fogvatartottat látogassa.

Az intézményrendszer kapcsán lehetne még szólni a lakóhelyhez közeli elhelyezésről, az egyszemélyes elszállásolásról, de ezek a kérdések részben megoldódni látszódnak, részben olyan költségigényesek, hogy a jelenlegi büntetőpolitika mellett hosszú ideig még nem látszik a változás lehetősége.

Egészségügy

Alapelvnek tekinthetjük az Európai Parlament 1998. december 18-i határozatában megfogalmazottakat: A fogvatartottaknak hasonló színvonalú egészségügyi, orvosi ellátást kell nyújtani, mint az országok többi lakosának. A fogvatartott egészségi állapotát a büntetés-végrehajtási intézetben való felvételkor fel kell mérni.

Az Európai Börtönszabályok 26-32. pontjaiban megfogalmazott egészségügyi ellátásra vonatkozó ajánlások a magyar börtönrendszerbe a napi gyakorlat szintjén beépültek, s ugyanígy beépültek az 1987. óta született egészségügyi kérdéseket érintő határozatok és ajánlások is.

A fogvatartottak egészségügyi ellátása ugyanakkor, meglátásom szerint, bizonyos tekintetben már kezelési problémákat is okoz.

Az ingyenes gyógyszerellátás ellentétes a kezelési célok között megfogalmazott önálló életvitelre történő felkészítéssel. Börtöneinkben a fogvatartottak már apró pszichés és fiziológiai problémával orvoshoz fordulnak nyugtatókat, fájdalomcsillapítókat igényelve. Szabadulásukat követően erre alig van lehetőségük. Talán legjobban a gyógyszerellátás területén hagyjuk érvényesülni a börtön „menedékhely" szerepét.

Mindenképpen indokolt lenne tehát felülvizsgálni a fogvatartottak nyugtatókkal, fájdalomcsillapítókkal történő ellátását, megadva ezzel a lehetőséget a fogvatartottnak, hogy lelki problémáit saját erejéből rendezze. Természetesen továbbra is biztosítva a börtön pszichológusához és lelkészéhez, illetve a saját felekezeti lelkészhez fordulás lehetőségét ezekben az esetekben.

Ha fogvatartott a pszichés állapotának stabilizálásához használt nyugtatókat és fájdalomcsillapítókat saját pénzén vásárolná, esélyt adnánk neki arra, hogy megtanulja azokat a technikákat, amelyek segítségével egy-egy ilyen helyzeten úrrá lehet.

Az egészségügyi ellátás másik, általam hibásnak, illetve veszélyesnek tartott elve, az uniós ajánlások alapján megszüntetett HIV-szűrés, pontosabban annak önkéntessé tétele.

A szűrés hiánya veszélyezteti a fogvatartotti állományt és személyzetet is. Az elmúlt időszakban egy, a fogvatartottal szemben intézkedő kolléga fertőzést kapott. Ha az

adott esetben ismert lett volna a fogvatartott fertőzöttsége, lehetőség lett volna védőeszköz használatára, megelőzhető lett volna az intézkedő kolléga megbetegedése, és elmaradt volna egy kártérítési eljárás.

Jelenleg még nem rendelkezünk arra vonatkozólag adattal, hogy a szűrési kötelezettség megszüntetése növelte-e a fogvatartottak között a fertőzöttek számát, de ismerve a zsúfolt elhelyezés valamennyi hátrányát és veszélyét, ezzel a ténnyel számolnunk kell.

A magyar büntetés-végrehajtás az elmúlt időszakban képes volt kezelni a bekerült HIV- fertőzötteket, és meg tudta előzni a börtönön belüli fertőzéseket. A HIV-szűrési kötelezettség megszüntetésével egy olyan veszélyforrást emeltünk be a rendszerbe, aminek szükségességét nehezen lehet megmagyarázni még az egészségügyi szakembereknek is, nem is beszélve a körleteken dolgozó felügyelőkről.

Az eddigi tapasztalatok alapján mindenképpen indokolt lenne a HIV-szűrési kötelezettség visszaállítása.

Összefoglalás

A büntetés-végrehajtás sokszínű tevékenységének korszerűsítése az általam tárgyalt három szegmens alapján is láthatóan napi élő folyamat, amely sok pénzt és rengeteg energiát igényel. Ennek a folyamatnak az a sajátossága, hogy – mint már említettem – számtalan nemzetközi börtönügyi határozat, ajánlás része napi munkánknak. Meglátásom szerint nincs szégyenkezni valónk az uniós normák megvalósításában, de amint azt írtam, vannak olyan területek, ahol szükséges az előrelépés, a változatás, amely néha nem is túl költséges, csak egy kis jó szándék és az erők helyes csoportosításának a kérdése.

Úgy vélem, hogy a magyar büntetés-végrehajtás személyi állományában megvan a szándék a változásra, a megkezdett változtatások folytatására. Természetes, hogy ebben a folyamatban néha-néha egy kis „bíztatás", költségvetési többlet biztosítása jó lenne, és sokat lendítene a munkánkon.